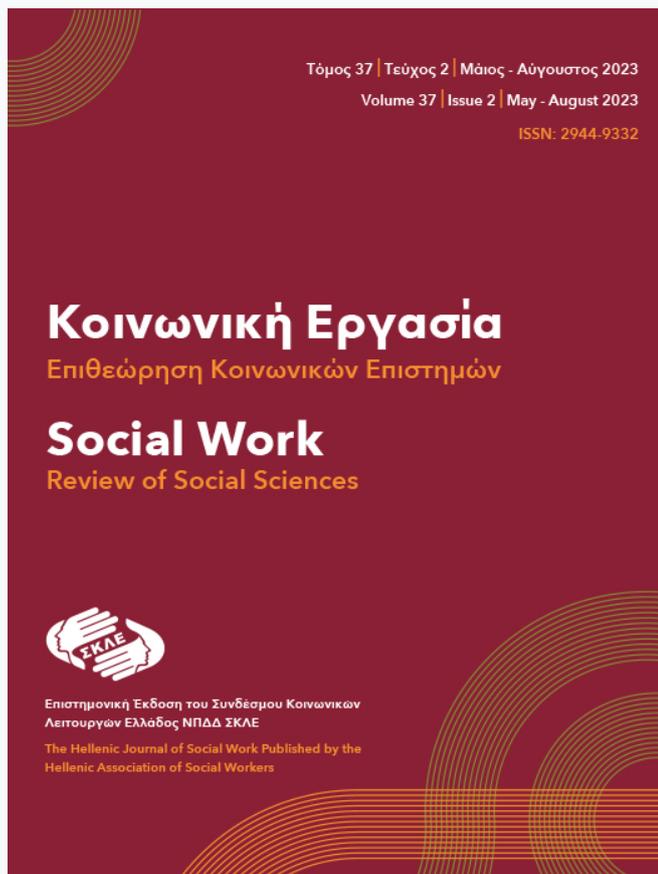

Κοινωνική Εργασία. Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών

Τόμ. 37, Αρ. 2 (2023)

2/2023

Τα πρώιμα μηνύματα που μεταφέρουν οι γονείς στα παιδιά και η σημασία τους για την συμβουλευτική οικογένειας στην Κοινωνική Εργασία

Ειρήνη Κατσαμά

doi: [10.12681/socialwork-rss.36335](https://doi.org/10.12681/socialwork-rss.36335)

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κατσαμά Ε. (2023). Τα πρώιμα μηνύματα που μεταφέρουν οι γονείς στα παιδιά και η σημασία τους για την συμβουλευτική οικογένειας στην Κοινωνική Εργασία. *Κοινωνική Εργασία. Επιθεώρηση Κοινωνικών Επιστημών*, 37(2), 27–47. <https://doi.org/10.12681/socialwork-rss.36335>

Τα πρώιμα μηνύματα που μεταφέρουν οι γονείς στα παιδιά και η σημασία τους για την συμβουλευτική οικογένειας στην Κοινωνική Εργασία

Κατσαμά Ειρήνη¹

¹ Επίκουρη Καθηγήτρια, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Κοινωνικής Εργασίας

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το άρθρο εστιάζει σε ζητήματα επικοινωνίας και μετάδοσης αξιών στην οικογένεια και στην αξιοποίησή τους στη συμβουλευτική οικογένειας στην κοινωνική εργασία. Με αφετηρία τις πολύσημες λειτουργίες της οικογένειας ως πρωτογενή φορέα κοινωνικοποίησης, που διαμορφώνει σε μεγάλο βαθμό τις αξίες, τις συνήθειες και τις αντιλήψεις του ατόμου, αναλύονται οι απαντήσεις που δόθηκαν από εβδομήντα (70) φοιτητές/τριες του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας του ΔΠΘ, στο ερώτημα «Ποια συμβουλή σας έδιναν οι γονείς σας όταν ήσασταν μικροί/ές και τη θυμάστε ακόμη, ή την επαναλαμβάνουν ακόμη και τώρα». Επιχειρείται η ανάλυση των συμβουλών τόσο ως προς το περιεχόμενο και τα μηνύματα που διαμείβουν, όσο και ως προς τους πιθανούς τρόπους επίδρασης των εν λόγω συμβουλών στις συμπεριφορές και τις στάσεις των αποκρινόμενων. Παράλληλα, εξετάζονται και ως δείκτες του αξιακού συστήματος της σύγχρονης ελληνικής οικογένειας, απότοκους των πολιτισμικών, κοινωνικών και οικονομικών μεταβολών των τελευταίων ετών. Η συζήτηση εστιάζει στη σημασία τους στην άσκηση συμβουλευτικής κοινωνικής εργασίας με οικογένειες και στην αξία της ευαισθητοποίησης των γονέων σε ζητήματα μετάδοσης μηνυμάτων στα παιδιά τους. Τα ευρήματα υποδεικνύουν τη σημασία της αξιοποίησης των πρώιμων μηνυμάτων στη συμβουλευτική γονέων στην επαγγελματική πρακτική, ενώ υποδεικνύουν βασικές παραμέτρους για την εκπαίδευση στην κοινωνική εργασία αναφορικά με την ανάγκη για διερεύνηση και εντοπισμό προσωπικών βιωμάτων των εκπαιδευομένων και τη διαχείρισή τους.

Λέξεις-κλειδιά: Οικογένεια, Συμβουλές, Επικοινωνία, Αξίες, Συμβουλευτική

Στοιχεία Επικοινωνίας: Ειρήνη Κατσαμά, ikatsama@sw.duth.gr

1. Εισαγωγή

Οι γονικές συμβουλές συνιστούν ευχές, προσδοκίες, στόχους, ελπίδες των ίδιων και οδηγίες πλοήγησης για την επίτευξη του ευ ζην από τα παιδιά τους όπως γίνεται αντιληπτό στο ευρύτερο κοινωνικό και πολιτισμικό τους πλαίσιο. Ποια όμως είναι τα μηνύματα που επικοινωνούν οι γονείς στα παιδιά μέσω των συμβουλών τους προς αυτά; Ποια μπορεί να είναι η επίδραση των γονικών συμβουλών στις συμπεριφορές και τις στάσεις των παιδιών σε μια κοινωνική πραγματικότητα που τελεί υπό συνεχή μεταβολή; Ποιο είναι το αξιακό πλαίσιο και ποια είναι η σημασία των πρώιμων μηνυμάτων για την διαμόρφωση απόψεων αναφορικά με την επαγγελματική πρακτική; Επιπρόσθετα, σημαντικά ζητήματα και προβληματισμοί εγείρονται αναφορικά με την αξιοποίηση των πρώιμων μηνυμάτων στην συμβουλευτική οικογένειας και στην εκπαίδευση στην κοινωνική εργασία.

Με βάση τα ανωτέρω, επιχειρείται η ανάλυση των συμβουλών τόσο ως προς το περιεχόμενο και τα μηνύματα που διαμείβουν, όσο και ως προς του πιθανούς τρόπους επίδρασής τους. Αφορμή για τη διερεύνηση του συγκεκριμένου θέματος στάθηκε η συζήτηση με δευτεροετείς φοιτητές και φοιτήτριες του μαθήματος *Μεθοδολογία Κοινωνικής Εργασίας και Συμβουλευτικής* του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας του ΔΠΘ, όταν στη διάρκεια της πρώτης διάλεξης χρειάστηκε να τονιστεί η διαφοροποίηση μεταξύ της παροχής Συμβουλευτικής (Counseling) από κοινωνικούς λειτουργούς ή και άλλους ειδικούς ψυχικής υγείας, και της παροχής συμβουλών (advices/quidance). Στην πορεία της εκπαιδευτικής διαδικασίας, η διερεύνηση των προσωπικών απόψεων των φοιτητών/τριών, πέρα από κίνητρο για συμμετοχή, συνιστά ένα σημαντικό εργαλείο για την ανίχνευση των αντιλήψεων και στάσεων τους. Στο πλαίσιο αυτό τους ζητήθηκε να απαντήσουν γραπτά στην ερώτηση: «*Ποια συμβουλή σας έδιναν οι γονείς σας όταν ήσασταν μικροί/ές και τη θυμάστε ακόμη, ή την επαναλαμβάνουν ακόμη και τώρα*». Στη συνέχεια του κειμένου παρουσιάζονται τα σχήματα επικοινωνίας στην οικογένεια, η έννοια των πρώιμων μηνυμάτων και η μεταφορά αυτών με τη μορφή συμβουλών από τους γονείς. Ακολουθεί η παρουσίαση του αυτούσιου λόγου των φοιτητών και φοιτητριών και των θεματικών ενοτήτων που αναδείχθηκαν από την θεματική ανάλυση του υλικού. Η συζήτηση εστιάζει στην αξιοποίησή τους στη συμβουλευτική οικογένειας στην κοινωνική εργασία, αλλά και στα οφέλη της διερεύνησης των απόψεων και στάσεων των φοιτητών/τριών κατά την εκπαίδευση τους στην κοινωνική εργασία.

2. Θεσμός και διαστάσεις της οικογένειας

Ο θεσμός της οικογένειας ως αντικείμενο μελέτης και έρευνας βρισκόταν πάντα στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος ποικίλων επιστημονικών πεδίων (κοινωνιολογίας, ψυχολογίας, κοινωνικής εργασίας, ιστορίας, πολιτικής κ.λπ.), δεδομένου ότι αποτελεί τον πρώτο μορφοποιητικό παράγοντα που διαδραματίζει αποφασιστικό ρόλο στην πνευματική, συναισθηματική και κοινωνική εξέλιξη του ατόμου, και επομένως συνιστά θεμέλιο λίθο για την κοινωνία (Μπαμπάλης, 2005).

Οι οικογενειακές σχέσεις επηρεάζονται σημαντικά από τις διαπροσωπικές σχέσεις και τις κοινωνικές διεργασίες που διαμορφώνονται από το σύνολο των αξιών μιας κοινωνίας και τις κοινωνικές συμπεριφορές. Ομοίως, οι πολιτισμικές αξίες μιας κοινωνίας επιδρούν σε όλες τις εκφάνσεις της προσωπικής ζωής ενός ατόμου και επομένως και στην οικογένεια. Οικογένειες μπορούν να σχηματιστούν από βιολογικούς ή/και νομικούς δεσμούς, όπως επίσης και από δεσμούς στοργής, αλληλεξάρτησης, κοινής ιστορίας και δέσμευσης (McGoldrick & Carter, 2005; Braithwaite et al., 2017).

Οι συναισθηματικοί δεσμοί μεταξύ των μελών μιας οικογένειας, είτε θετικοί είτε αρνητικοί, είναι έντονοι, ενώ οι εμπειρίες που αποκτά το κάθε ένα μέλος της, συνήθως επηρεάζουν κάθε άλλη πτυχή της ζωής του (Nichols, 2013). Συνεπώς, η οικογένεια ως ομάδα, ασκεί μεγάλη επιρροή αναφορικά με τη συμπεριφορά, τις πεποιθήσεις, την επικοινωνία, την πολιτισμική μετάδοση, τις κοινωνικές δεξιότητες και

την προσπάθεια κάλυψης βασικών αναγκών του ατόμου (Collins & Jordan, 2017).

Ως κοινωνικός θεσμός, η οικογένεια συναρτάται με ένα συγκεκριμένο σύστημα κοινωνικών αξιών, το οποίο, ωστόσο, συνεχώς αλλάζει στο πλαίσιο της ευρύτερης και συνεχιζόμενης οικονομικής και κοινωνικής μεταβολής. Επιπρόσθετα, σύμφωνα με την Κατάκη (1984), αλλαγές σημειώνονται στις λειτουργίες της οικογένειας και στους ρόλους των μελών της (σύζυγοι, γονείς, γυναίκα, άνδρας, παιδιά, ηλικιωμένοι), παράγοντες οι οποίοι σε αρκετές περιπτώσεις οδηγούν τους γονείς να απευθυνθούν σε κοινωνικούς λειτουργούς και άλλους επαγγελματίες ψυχικής υγείας. Βασικοί παράγοντες στη συγκεκριμένη τάση αποτελούν η αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών, η πτώση της γεννητικότητας, η συρρίκνωση της οικογενειακής ομάδας και οι μεταβολές της δομής της συζυγικής οικογένειας (Dedotsi & Paraskevoroulou-Kollia, 2015: 4). Γεγονότα τα οποία συνδέονται με τη σημαντική διαφοροποίηση της θέσης και των ρόλων των γενεών και των φύλων στη σύγχρονη κοινωνία και οικογένεια. Στα προαναφερθέντα θα μπορούσαμε να προσθέσουμε επίσης τις νέες μορφές γονεϊκότητας και την ποικιλομορφία της ανθρώπινης συμβίωσης. Επιπρόσθετα, τα τελευταία χρόνια υπάρχει έντονο ενδιαφέρον, σε διεθνές επίπεδο, για τις διαδικασίες αλλαγής των σχημάτων οικογένειας. Νέες μορφές γονεϊκότητας (π.χ. ομόφυλα ζευγάρια) συνεπάγονται την άρση των νομικών αποκλεισμών σε αυτές τις νέες μορφές οργάνωσης της οικογενειακής ζωής και την συμπερίληψή τους στο οικογενειακό δίκαιο (Παπαθανασίου & Χρηστίδη, 2020).

Μια βασική διάσταση του ρόλου του γονέα αφορά στην μετάδοση αξιών προς το παιδί. Οι αξίες συνιστούν πεποιθήσεις για αυτό που είναι σωστό, καλό ή επωφελές και επηρεάζουν σημαντικά τον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά σκέφτονται, αποδίδουν νόημα στις βασικές πτυχές της ζωής τους, υιοθετούν στάσεις ζωής και επιλέγουν τους τρόπους με τους οποίους επικοινωνούν και συναλλάσσονται. Συνήθως, η επιλογή των προς μετάδοση αξιών γίνεται με βάση την κριτική αντίληψη των γονέων, η οποία με τη σειρά της διαμορφώνεται από τα βιώματα του δικού τους οικογενειακού περιβάλλοντος και αντανακλά σε μεγάλο βαθμό το δικό τους αξιακό σύστημα (Van den Brouck, 1999; Χατζηχρήστου, 1999).

Τις τελευταίες δεκαετίες υπό το πρίσμα των παγκόσμιων κοινωνικών αλλαγών αλλά και των πρόσφατων αλλεπάλληλων κρίσεων (οικονομική, προσφυγική, υγειονομική), σταδιακά, φαίνεται να υπερτερεί ο ατομικισμός και να μειώνεται η συλλογικότητα. Όλο και περισσότεροι ρόλοι και ευθύνες, τις οποίες παλαιότερα αναλάμβανε η κοινωνική ομάδα, μεταφέρονται στο άτομο (Gates et al., 2020; Miller & Lee, 2020). Στην Ελλάδα οι αλλαγές αυτές έρχονται σε αντίθεση με παλαιότερες, κυρίαρχες πολιτισμικές αξίες, όπου σε μεγάλο βαθμό υπερείχε η ταύτιση με την ομάδα (Καφέτσιος & Λεοντοπούλου, 2006). Σε αυτό το πλαίσιο αναδεικνύεται η αξία της ιδιωτικότητας της οικογενειακής ζωής. Τα άτομα απομακρύνονται και δεν βασίζονται τόσο στα εξωτερικά κοινωνικά δίκτυα για την κάλυψη των συναισθηματικών και άλλων αναγκών. Το αίσθημα της ανασφάλειας και του φόβου κυριαρχεί και αποτρέπει τη διαμόρφωση δεσμών εμπιστοσύνης. Ομοίως, όπως είχε ήδη επισημάνει ο Τσαούσης (1999) η οικογένεια φαίνεται να απομακρύνεται από τη δημοσιότητα της κοινότητας και να εκτιμά περισσότερο την ιδιωτική ζωή. Σημαντικό στοιχείο σε ότι αφορά τις σύγχρονες/ εξελισσόμενες μεταβολές στην οικογένεια, συνιστά η ηλικία κατά την οποία τα παιδιά εγκαταλείπουν την οικογενειακή στέγη. Οι νέοι αποχωρούν σε μεγαλύτερη ηλικία από το πρώτο οικογενειακό σύστημα (Μαράτου–Αλιμπράντη, 2010). Επιπλέον, η οικογένεια φαίνεται να γίνεται περισσότερο παιδοκεντρική και το βάρος της ευθύνης πέφτει στην ορθή διαπαιδαγώγηση του παιδιού (Μουσουρού, 2005). Τα παιδιά εκπαιδεύονται όχι μόνο γνωστικά αναφορικά με τη διαδικασία της μάθησης αλλά και ηθικά¹ και

¹ Ηθική είναι ο κώδικας ηθικών αρχών και αξιών ο οποίος θέτει πρότυπα καλού ή κακού, σωστού ή λάθους, στον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρεται το άτομο (Schermehorn, 2001).

συναισθηματικά², έννοιες οι οποίες θα αναλυθούν περαιτέρω στη συνέχεια του κειμένου.

3. Επικοινωνία στην οικογένεια

Η μελέτη της επικοινωνίας σε μια οικογένεια εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο τα μέλη της δημιουργούν από κοινού και διαπραγματεύονται νοήματα. Αφορά στην προσωπική τους ταυτότητα και τις σχέσεις που δημιουργούνται και αναπαράγονται μέσω της κοινωνικής αλληλεπίδρασης, όπως και στον τρόπο που συγκροτεί κάποιος τον εαυτό του και κατά συνέπεια τις οικογενειακές του σχέσεις (Baxter, 2014). Σε αυτό το πλαίσιο, βλέπουμε την επικοινωνία όχι απλώς ως μια ακόμη πτυχή της οικογένειας, αλλά στην πραγματικότητα ως μια κεντρική διαδικασία δια μέσου της οποίας οι οικογένειες μετατρέπονται σε ύπαρξη· το πώς οι οικογένειες συν-κατασκευάζονται, διαπραγματεύονται τα μεταξύ τους ζητήματα και συνομιλούν (Braithwaite et al., 2018). Ως εκ τούτου, η οικογενειακή επικοινωνία αφορά στους τρόπους που τα μέλη ανταλλάσσουν λεκτικές και μη λεκτικές πληροφορίες, αλλά και στην ύπαρξη προσωπικών και διαπροσωπικών δεξιοτήτων επικοινωνίας. Οι δεξιότητες αυτές μπορεί να περιλαμβάνουν εκτός από την ομιλία, την ενεργητική ακρόαση, την παρατήρηση, την επεξεργασία νοημάτων, την ανάλυση και την αξιολόγηση. Τα ανωτέρω συνιστούν λειτουργίες απαραίτητες για τη διαμόρφωση υγιών σχέσεων, την ανάπτυξη του αισθήματος του ανήκειν στην ομάδα, ακόμα και την επιτυχία στο χώρο εργασίας (Mc Kayetal 2009; Μαλικιώση- Λοΐζου, 2006; Olson&Branes, 2004).

Καίριας σημασίας σε ότι αφορά την κατανόηση των παραγόντων που επηρεάζουν την επικοινωνία, για τους κοινωνικούς λειτουργούς στη συμβουλευτική οικογένειας, είναι ο εντοπισμός των χαρακτηριστικών της διαδικασίας και του περιεχομένου. Η διαδικασία αναφέρεται στη φύση της σχέσης που υπάρχει ανάμεσα στα άτομα που αλληλεπιδρούν και τις διαπροσωπικές τους αλληλεπιδράσεις. Στο πλαίσιο της διαδικασίας εξετάζεται ο τρόπος μεταφοράς των μηνυμάτων, καθώς συνήθως ένα μέρος του μηνύματος εκφράζεται λεκτικά και άμεσα, ενώ ένα άλλο μέρος του μηνύματος εκφράζεται παραγλωσσικά, με την απόχρωση, τον κυματισμό, το ύψος και τον τόνο της φωνής. Ακριβώς αυτά τα παρατηρούμενα χαρακτηριστικά της επικοινωνίας συνιστούν την μετά – επικοινωνία. Το περιεχόμενο της επικοινωνίας (συζήτησης) αποτελείται από τις συγκεκριμένες λέξεις που χρησιμοποιεί κανείς, την ουσία των ζητημάτων τα επιχειρήματα που προβάλλονται (Yalom & Leszcz, 2020). Η πραγματική ισχύς του μηνύματος συνδέεται με την πρόθεση εκείνου που το εκπέμπει. Όπως εξηγείται και στη συνέχεια, ένα μήνυμα μπορεί να αποτελεί αίτημα, προσαγή ή καθοδήγηση και είναι αυτό ακριβώς το χαρακτηριστικό του μηνύματος που χαρακτηρίζεται ως «μετά – μήνυμα».

Όπως γνωρίζουν οι κοινωνικοί λειτουργοί που εξειδικεύονται στη συμβουλευτική οικογένειας, η επικοινωνία είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με τη φροντίδα και την ενσυναίσθηση, καθώς αποτελούν έννοιες-κλειδιά για τις σχέσεις στην οικογένεια και αφορούν στην ικανότητα να δίνει ο γονέας φροντίδα σε σωματικό και συναισθηματικό επίπεδο. Ενσυναίσθηση είναι να ακούει και να κατανοεί ένας γονέας όσα αισθάνονται τα παιδιά του, να αποδέχεται αυτά τα συναισθήματα και να τα αναγνωρίζει -ακόμη και αν δεν συμφωνεί. Επικοινωνεί έτσι στο παιδί του αίσθημα αξίας και σιγουριάς για τον εαυτό του (McBride, 2008; Perry, 2020). Η διάσταση της συναισθηματικής ζεστασιάς αναφέρεται στην ποιότητα του συναισθηματικού δεσμού ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά τους καθώς και στις σωματικές, λεκτικές και συμβολικές συμπεριφορές που χρησιμοποιούν οι γονείς για να εκφράσουν τα συναισθήματα αυτά. Η γονεϊκή αποδοχή αναφέρεται στη ζεστασιά, την φροντίδα, την παρηγοριά, το ενδιαφέρον τη

² Αφορά στην προσπάθεια να μάθουν να αναγνωρίζουν τα παιδιά τα συναισθήματα τους και να κατανοούν τις αιτίες που τα προκαλούν. Παράλληλα, να μάθουν να τα αποδέχονται και να σέβονται τα συναισθήματα τους, σε όλες τις μορφές που μπορεί να έχουν (χωρίς να ντρέπονται γι' αυτά) και να εξασκηθούν σε τρόπους έκφρασης με τρόπο επικοινωνιακό (Τριλίβα, 1998).

συμπαράσταση, την υποστήριξη (Rohner, 2004).

Σύμφωνα με τους Newcombe & Reese (2004), υπάρχουν δύο διαστάσεις που ορίζουν τη συμπεριφορά του γονέα και άρα το πλαίσιο που ο ίδιος επικοινωνεί μηνύματα στην οικογένεια: η διάσταση της στοργής και του ελέγχου. Στη συνέχεια παρουσιάζονται θεωρίες που τεκμηριώνουν τις συγκεκριμένες διαστάσεις και αξιοποιούνται από τους κοινωνικούς λειτουργούς στη συμβουλευτική οικογένειας, προκειμένου να ερμηνεύσουν και να αποκωδικοποιήσουν τρόπους με τους οποίους επικοινωνούν και αλληλεπιδρούν τα άτομα και ποιοι είναι εκείνοι στους οποίους έχουν εκπαιδευτεί ασυνείδητα ως παιδιά και τους οποίους αυθόρμητα υιοθετούν (Bowen, 1998; Winnicot, 2018).

Αναφορικά με τη διάσταση της στοργής, σύμφωνα με τους Floyd et al. (2018) και τη θεωρία της Στοργικής Έκφρασης (Affection Exchange Theory), οι οικογενειακές σχέσεις χαρακτηρίζονται από ανταλλαγή στοργικών συμπεριφορών, όπως το αγκάλιασμα, το φιλί και το κράτημα του χεριού ή μέσω εκφράσεων αγάπης. Η στοργική επικοινωνία συμβάλλει όχι μόνο στην υγεία των σχέσεων, αλλά και στη σωματική υγεία των ανθρώπων σε αυτές. Η στοργική επικοινωνία αποτελείται από συμπεριφορές που περιλαμβάνουν συναισθήματα στοργής και σεβασμού και αποκωδικοποιούνται ως τέτοιες από τους αποδέκτες τους. Η αναπαράσταση του στοργικού συναισθήματος, είτε ακριβής είτε όχι, είναι αυτή που χαρακτηρίζει και τη συμπεριφορά ως στοργική (Floyd et al., 2018). Αξίζει δε να σημειωθεί ότι σύμφωνα με μια μελέτη για την επίδραση της στοργικής επικοινωνίας στις σχέσεις γονέα-παιδιού, η έκφραση στοργής φαίνεται να συνδέεται ευθέως με μεγαλύτερη αυτοεκτίμηση και χαμηλότερο άγχος για το παιδί, ενώ ενισχύει και τους οικογενειακούς δεσμούς και την ικανοποίηση από τις σχέσεις του με όλα τα μέλη της οικογένειας (Schrodt et al., 2007).

Η Θεωρία Αποτίμησης των Συναισθημάτων (Appraisal Theory of Emotion), υποστηρίζει ότι, για τους περισσότερους ανθρώπους, η οικογένεια είναι πηγή θετικών συναισθημάτων που ενθαρρύνουν την ανάπτυξη για όλα τα μέλη της. Ωστόσο, την ίδια στιγμή, μπορεί να είναι πηγή ενοχών, αγανάκτησης και αναμνήσεων δυστυχίας που αποδυναμώνουν τους οικογενειακούς δεσμούς και παραμένουν στο μυαλό των παιδιών μέχρι την ενηλικίωση. Τα συναισθήματα είναι το αποτέλεσμα μιας συστηματικής αλληλεπίδρασης μεταξύ των γνωστικών λειτουργιών και των φυσιολογικών ή σωματικών αντιδράσεων ενός ατόμου. Προκαλούνται και διαφοροποιούνται σύμφωνα με πρότυπα υποκειμενικής αξιολόγησης, ερμηνείας ή αντίληψης κάποιας κατάστασης, γεγονότος ή ερεθίσματος στο περιβάλλον του ατόμου (Metts, 2017). Η πρόκληση συναισθημάτων διαμορφώνει αξίες και στάσεις αναφορικά με βασικά ζητήματα της ζωής και, όπως τονίζεται και στη συνέχεια της μελέτης, η πρόκληση συναισθημάτων μέσα από τις παραινήσεις-συμβουλές των γονέων επιχειρεί να διαμορφώσει στάσεις και αξίες.

Αναφορικά με τους τρόπους ελέγχου της συμπεριφοράς και των παρορμήσεων των μελών στην οικογένεια, οι Brock & Barnard (1999) διακρίνουν τρεις: 1) Ο *άκαμπτος* τρόπος χαρακτηρίζεται από παντελή έλλειψη ανοχής στην ατομική παρέκκλιση, ενώ ο ελαστικός, παραπέμπει σε σχήμα οικογένειας που είναι καθορισμένο με σαφήνεια και σταθερότητα, αλλά παράλληλα επιτρέπει την ατομική διαφοροποίηση και εμφανίζει ελαστικότητα, 2) Ο *μη παρεμβατικός*, αφορά σε σχήμα οικογένειας, στο οποίο δεν υπάρχουν αποτελεσματικά ή σταθερά σχήματα ελέγχου συμπεριφοράς και άρα υπάρχουν εναλλαγές σε κανόνες και όρια, 3) Ο *χαοτικός τρόπος*, αναφέρεται σε σχήμα πλήρους ασυνέπειας ως προς τον έλεγχο της συμπεριφοράς στην οικογένεια, όπου δεν υπάρχουν κανόνες, ή όταν υπάρχουν εφαρμόζονται με ασυνέπεια και ασάφεια.

Οι εν λόγω τρόποι διαμόρφωσης και ελέγχου της συμπεριφοράς, η επικοινωνία, και η δυναμική των διαπροσωπικών σχέσεων κάθε μέλους με κάθε άλλο και όλη την οικογένεια αποτελούν αντικείμενα που εξετάζονται, αποκαλύπτονται και τυγχάνουν αποτίμησης ή και επαναδιαπραγμάτευσης κατά την άσκηση συμβουλευτικής κοινωνικής εργασίας με άτομα και σχήματα οικογένειας.

4. Η συμβουλευτική οικογένειας στην Κοινωνική Εργασία

Η κλινική συμβουλευτική και η συμβουλευτική ζευγαριών, οικογένειας και ομάδων γονέων, θεμελιώνονται στη σχέση εμπιστοσύνης και τη δέσμευση των συμβαλλόμενων μερών (συμβούλου – συμβουλευομένων) για την ανίχνευση ψυχικών διεργασιών, συναισθημάτων, διαπροσωπικών σχέσεων (Κανδυλάκη, 2008). Αποσκοπεί στον εντοπισμό, την αποκάλυψη και την διαχείριση μηχανισμών άμυνας και μη λειτουργικών συμπεριφορών. Βασίζεται στην εγνωσμένη συναίνεση των γονέων σχετικά με το στόχο της όπως, την αναγνώριση δεξιοτήτων, πόρων, πεποιθήσεων, δυνατών σημείων, αλλά και την αποδοχή αδυναμιών προς βελτίωση στο πυρηνικό και το ευρύτερο οικογενειακό πλαίσιο. Οι ατομικές ή ομαδικές συνεδρίες εξελίσσονται σε μια μοναδική διεργασία ευαισθητοποίησης, διαπραγμάτευσης αξιών, αντιλήψεων, πεποιθήσεων, διαχείρισης συναισθημάτων σχετικά με την ανάληψη του ρόλου του γονέα και την προετοιμασία για αυτόν (Κατσαμά & Καλλινικάκη, 2021).

Εν γένει, ο όρος συμβουλευτική αναφέρεται σε μια διαδικασία διαπροσωπικής επικοινωνίας μεταξύ τουλάχιστον δύο προσώπων, του συμβούλου και του συμβουλευόμενου, με αντικείμενο την επίλυση προσωπικών, κοινωνικών και πρακτικών ζητημάτων, ή δυσκολιών που αντιμετωπίζει ο συμβουλευόμενος, ή την παροχή βοήθειας για την επίτευξη ενός επιθυμητού στόχου (Κανδυλάκη, 2008). Μείζονα αξία έχει η σαφής διάκριση του όρου Συμβουλευτική (σκέφτομαι από κοινού, συν-εξετάζω), την οποία αξιοποιούν/ εξασκούν, μεταξύ άλλων, οι κοινωνικοί λειτουργοί, από τον όρο Καθοδηγώ/καθοδήγηση (δίδω συμβουλή, υποδεικνύω το σωστό, ή το πρότερον), που συνήθως κάνουν οι γονείς στα παιδιά τους ορμώμενοι από μια κατά βάση δική τους ανάγκη³.

Στόχος της συμβουλευτικής οικογένειας είναι να δώσει το χώρο και τη δυνατότητα στους γονείς να θέσουν τα δικά τους ερωτήματα και να βρουν τις δικές τους απαντήσεις στο πώς μπορούν να υποστηρίξουν την εξέλιξη και την αυτονομία των παιδιών τους. Οι γονείς προτρέπονται να «δουν» και να «ακούσουν» ευκρινέστερα/προσεκτικά, ή και με διαφορετικό τρόπο, τόσο τα παιδιά τους όσο και τον εαυτό τους. Αυτός ο διαφορετικός τρόπος είναι ουσιαστικά η υιοθέτηση μιας στάσης αποδοχής του παιδιού ως ανεξάρτητου ατόμου που δικαιούται να είναι σεβαστό για αυτό που «είναι» και χρειάζεται να ενισχυθεί αναφορικά με την προσαρμογή του σε ένα περιβάλλον με απαιτήσεις και προκλήσεις. Από αυτή τη σκοπιά, η συμβουλευτική κοινωνική εργασία με οικογένειες εστιάζει στην ανάπτυξη δεξιοτήτων ακρόασης, σεβασμού, εμπιστοσύνης και αποδοχής μεταξύ των μελών της. Δίνει έμφαση στις συνθήκες που ευνοούν την πρόσκτηση δεξιοτήτων, όπως η αυτοεκτίμηση και η υπευθυνότητα, την καλλιέργεια δεξιοτήτων επικοινωνίας, την ενίσχυση των ικανοτήτων επίλυσης προβλημάτων, την ενίσχυση της διαδικασίας θέσπισης και επίτευξης στόχων, τη δημιουργία προϋποθέσεων διαλόγου και θέσπισης κανόνων για την εξασφάλιση ενός ασφαλούς πλαισίου (Κανδυλάκη, 2008; Apter, 2012; Stern & Bruschiweiler–Stern, 2018; Κατσαμά, 2019).

Αναπόσπαστο μέρος και στόχο της συμβουλευτικής γονέων αποτελεί η ενθάρρυνσή τους να διακρίνουν την αξία και να αναγνωρίζουν πτυχές της ευεργετικής διαπαιδαγώγησης. Σε αυτές περιλαμβάνονται η αναγνώριση δυνατών σημείων, ο περιορισμός των αρνητικών παρατηρήσεων, η προσεκτική ακρόαση των αναγκών και των επιθυμιών του, η αιτιολογημένη άρνηση αναφορικά με τυχόν απαιτήσεις του παιδιού. Επιπρόσθετα, η έμφαση στις ικανότητες του, η αποφυγή εστίασης στα λάθη

³ Η άποψη ότι τα παιδιά και οι νέοι χρειάζονται κάποιον να τους καθοδηγεί, πηγάζει από μια ανάγκη των ενηλίκων. Οι γονείς συχνά πλάθουν το μέλλον που πιστεύουν ότι τα παιδιά τους ονειρεύονται, πιθανά όμως κανένα τέτοιο μέλλον να μοιάζει με τη ζωή που θέλουν τα ίδια. Επιπρόσθετα, με την καθοδήγηση όχι μόνο δεν υποστηρίζεται η συναισθηματική ανάπτυξη των παιδιών, αλλά, αντίθετα, ενθαρρύνεται η παθητικότητα τους, γιατί δεν τους παρέχεται το κίνητρο να παλέψουν με τις αναπόφευκτες ματαιώσεις της ζωής και να μπορέσουν στη συνέχεια να στηριχθούν στις δυνάμεις τους (Δοξιάδη, 2013; Apter, 2015; Katsama, 2022).

του και τις αδυναμίες του, η πίστη σε εκείνο και στις δυνατότητες του. Τα προαναφερθέντα, ενθαρρύνουν το παιδί να πιστέψει στον εαυτό του αλλά και συμβάλουν στην ανάπτυξη των ατομικών και κοινωνικών δεξιοτήτων του (Saleebey, 1997; Mc Adams & Lang, 2009). Καίριος για την αποτελεσματική ανατροφή του παιδιού είναι ο συνδυασμός αγάπης και ορίων, το μοίρασμα των συναισθημάτων με ενσυναίσθηση, συνδυάζοντας ανοχή και αγάπη για τις διαφορές και τα δύσκολα συναισθήματα (Walsh, 1998; Brock & Barnard, 1999).

Στο πλαίσιο της συμβουλευτικής διαδικασίας, μεταξύ άλλων, αναδεικνύονται και επαναδιαπραγματεύονται επιθυμίες και προσδοκίες των γονέων στα διάφορα στάδια ανάπτυξης του παιδιού, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες του ρόλου τους, όπως αντανακλώνται στους τρόπους επικοινωνίας και σχέσεων που δημιουργούν και ρηματοποιούνται στις συμβουλές που του δίδουν.

5. Τα πρώιμα μηνύματα

Από τη γέννηση του ο άνθρωπος διαθέτει μεγάλη ικανότητα προσαρμογής «...με έναν πρωτογενή γενετικό προγραμματισμό», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Gellert (1983:17), που αφορά την εσωτερική των ηθικών κριτηρίων των γονέων του. Προχωρεί ωστόσο και σε δευτερογενείς προγραμματισμούς που του επιτρέπουν να θυμάται τις εμπειρίες του, να χρησιμοποιεί την εμπειρία του και να διαβιβάζει την αποκτημένη γνώση από τη μία γενιά στην άλλη (Gellert, 1983; Olivier, 1984).

Όπως επισημαίνει ο ίδιος (Gellert, 1983:17) «...εμάς τους ανθρώπους οι πρώιμες εμπειρίες της ζωής μας, οι γονείς μας, μάς προκαθορίζουν, μάς προγραμματίζουν να σκεφτόμαστε και να ενεργούμε με ορισμένο τρόπο ... Αργότερα στη ζωή μας δεν έχουμε συνείδηση για αυτόν τον προγραμματισμό». Σύμφωνα με την ψυχοδυναμική θεωρία, τα παιδιά αποκτούν προσωπική αντίληψη του σωστού και του λάθους μέσα από την εσωτερική των ηθικών κριτηρίων των γονέων τους (Freud, 1964; Bowen, 1998).

Οι γονείς μπορεί να γίνουν παρεμβατικοί με διάθεση ελέγχου της συμπεριφοράς των παιδιών τους μέσω των παραινήσεων-συμβουλών. Συχνά, οι γονείς, στο πλαίσιο των δικών τους βιωμένων εμπειριών, μεταφέρουν μηνύματα στα παιδιά τους χρησιμοποιώντας βεβαιωτικά, διστακτικά ή αρνητικά επιρρήματα που δηλώνουν αντίστοιχα επιβεβαίωση, δισταγμό ή αποφυγή και άρνηση. Στην κατηγορία αυτή των επιρρημάτων συγκαταλέγονται τα βεβαιωτικά *ναι, βέβαια, μάλιστα*, τα διστακτικά *ίσως, πιθανόν, άραγε* και τα αρνητικά *δε(ν), μη(ν), όχι*. Η χρήση των αρνητικών επιρρημάτων από τους γονείς συνήθως συμβαίνει στην προσπάθειά τους να οριοθετήσουν τα παιδιά τους, έτσι ώστε να γνωρίζουν τις πραγματικές δυνατότητές τους και να μην χάνονται στο χάος της επιθυμίας τους. Τα όρια σαφώς βοηθούν στην εξασφάλιση της σωματικής και ψυχικής ασφάλειας των παιδιών, καθώς τα βοηθούν να κατανοήσουν τους κανόνες και τις προσδοκίες των άλλων (Σιδέρης, 2009; Παπαχριστόπουλος & Σαμαρτζή, 2010).»

Τι ρόλο όμως ασκούν οι συμβουλές ως πρώιμα μηνύματα σε επίπεδο καθοδήγησης της συμπεριφοράς; Μολονότι οι πολύ πρώιμες παιδικές μας αναμνήσεις συνήθως δεν είναι συνειδητά προσιτές, είναι πιθανόν να επηρεάζουν κάθε πλευρά της συμπεριφοράς μας ή της στάσης μας για τη ζωή (Gellert, 1983). Συνήθως ο στόχος των παραινήσεων/ συμβουλών των γονιών προς τα παιδιά τους, είναι η πρόκληση συναισθημάτων με στόχο την υιοθέτηση της επιθυμητής στάσης και συμπεριφοράς ή την τροποποίησή της με βάση τα δικά τους εσωτερικευμένα πρότυπα. Στη χώρα μας οι παραινήσεις προς τα μικρά παιδιά συχνά περιλαμβάνουν φράσεις όπως: «Δεν είναι σωστό αυτό», «Μην το κάνεις αυτό», «Μην σε ξαναπιάνω να το κάνεις αυτό», «Μην παιδιαρίζεις», «Πρόσεχε!», «Θα χτυπήσεις», «Προσπάθησε περισσότερο», «Μην εμπιστεύεσαι αγνώστους», «Μην εμπιστεύεσαι κανέναν». Πρώιμα μηνύματα, όπως τα ανωτέρω, συχνά περιέχουν μετά-μηνύματα ή αλλιώς δευτερογενή νοήματα, τα

οποία υπαινίσσονται-κρύβονται πίσω από τις προαναφερθείσες παραινέσεις-συμβουλές, όπως: «*Να είσαι τέλειος, Μην συνδέεσαι, Μην είσαι καλά, Μην μεγαλώνεις, Να φοβάσαι, Να μην αισθάνεσαι*». Ως εκ τούτου και παρότι αυτές οι παραινέσεις αναφέρονται σε ένα πλαίσιο πρόληψης πιθανών βλαπτικών συμπεριφορών και στοχεύουν να νουθετήσουν, να προστατεύσουν και εν τέλει να βοηθήσουν το παιδί, στην πραγματικότητα το μήνυμα που το ίδιο λαμβάνει είναι «*μην είσαι εσύ*», «*μην είσαι ο εαυτός σου*».

Στις επόμενες ενότητες αξιοποιώντας τις σχετικές απαντήσεις που έδωσαν εβδομήντα (70) φοιτητές/τριες του ΔΠΘ, εξετάζονται τα μηνύματα που εκπέμπονται μέσω των «συμβουλών» που δίνει στα παιδιά της η σύγχρονη οικογένεια στη χώρα μας, όπως εκείνα τις ανακάλεσαν στην ηλικία των 19 ως 21 ετών. Ωστόσο μια παράμετρος που δεν μπορεί να παραβλέψει κανείς είναι ότι πρόκειται για φοιτητές/τριες κοινωνικής εργασίας στο δεύτερο έτος των σπουδών τους, καθώς αναδεικνύονται πρότυπα και κοινωνικές αναπαραστάσεις που έχουν απέναντι στο θεσμό της οικογένειας και την επικοινωνία.

6. Στόχος και σκοποί

Στόχος, της παρούσας μικρής κλίμακας διερεύνησης, ήταν να εντοπιστούν τα μηνύματα που επικοινωνούν οι γονείς στα παιδιά μέσω των συμβουλών τους προς αυτά. Να διερευνηθεί ποια είναι η πιθανή επίδραση των γονικών συμβουλών στις συμπεριφορές και τις στάσεις των παιδιών. Να εντοπιστεί ποιο είναι το αξιακό πλαίσιο ποια είναι η σημασία των πρώιμων μηνυμάτων για την διαμόρφωση απόψεων αναφορικά με την επαγγελματική πρακτική. Επιπρόσθετα, ερωτήματα και προβληματισμοί εγείρονται αναφορικά με την αξιοποίηση των πρώιμων μηνυμάτων στη συμβουλευτική οικογένειας και στην εκπαίδευση στην κοινωνική εργασία. Αναδεικνύονται ο τύπος, το περιεχόμενο και η σημασία των παραινέσεων, μηνυμάτων/ συμβουλών που δίνουν οι γονείς στα παιδιά τους και η πολυδιάστατη επίδραση τους σε προσωπικό επίπεδο και μελλοντικό επαγγελματικό επίπεδο. Απώτερος σκοπός είναι αφενός η ανάδειξη της σημασίας των πρώιμων μηνυμάτων για την συμβουλευτική γονέων στην επαγγελματική πρακτική, αφετέρου δε, η έμφαση σε βασικές παραμέτρους της εκπαίδευσης στην κοινωνική εργασία αναφορικά με την ανάγκη για διερεύνηση και εντοπισμό προσωπικών βιωμάτων των εκπαιδευομένων και τη διαχείριση τους. Εξάλλου, τα τελευταία χρόνια, υπάρχει μια συζήτηση σχετικά με την αποτελεσματικότητα της εκπαίδευσης στην κοινωνική εργασία και την ύπαρξη ενός χάσματος μεταξύ θεωρίας και πράξης, ανάμεσα σε αυτό που διδάσκονται οι φοιτητές/τριες και αυτό που μπορεί πραγματικά να σκέφτονται, να πιστεύουν αλλά και να εφαρμόζουν αργότερα στην επαγγελματική τους πρακτική (Dedotsi & Paraskevoroulou-Kollia, 2015). Από αυτή την άποψη, η ανάλυση των αποτελεσμάτων της μικρής κλίμακας διερεύνησης που ακολουθεί, δυνητικά συμβάλει στην ευρύτερη αυτή συζήτηση, αναδεικνύοντας κρίσιμα ζητήματα που σχετίζονται με τα προσωπικά βιώματα των φοιτητών κοινωνικής εργασίας.

6.1. Συμμετέχοντες /ουσες

Αντλεί από τη γραπτή αναφορά των γονεϊκών συμβουλών που ανακάλεσαν εβδομήντα (70) φοιτητές/τριες (22 αγόρια και 48 κορίτσια) Γ΄ εξαμήνου του Τμήματος Κοινωνικής Εργασίας, ΔΠΘ, ηλικίας 19-21 ετών, τον Οκτώβριο του 2019. Ως τόπο καταγωγής τους 22 εξ αυτών δήλωσαν τη Θεσσαλονίκη, 10 την Αθήνα, ενώ συνολικά 11 άτομα την Κομοτηνή, την Ξάνθη, την Καβάλα και την Αλεξανδρούπολη. Αναφορικά με λοιπούς τόπους καταγωγής δηλώθηκαν: Γιαννισά (6), Κατερίνη (3), Έδεσσα (3), Βέροια (2), Λαμία (2), Άρτα (2), και από (1) το Κιλκίς, την Πτολεμαΐδα τα Ιωάννινα, την Καστοριά, τις Σέρρες, την Κοζάνη, τη Λάρισα και τα νησιά Κως και Κέρκυρα.

6.2. Μέθοδος συλλογής και ανάλυσης των δεδομένων

Πρόκειται για δραστηριότητα, η οποία στη συνέχεια αξιοποιήθηκε ερευνητικά και πραγματοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του μαθήματος «Μεθοδολογία Γενικής Κοινωνικής Εργασίας και Συμβουλευτικής». Στόχο είχε να παρακινήσει τους/τις φοιτητές/τριες να συμμετέχουν ενεργά, συνδέοντας το περιεχόμενο του μαθήματος με τα προσωπικά τους βιώματα και εμπειρίες, να διαχωρίσουν την έννοια της συμβουλευτικής από την παροχή συμβουλών, να αναπτύξουν κριτική σκέψη και να αντιληφθούν το ρόλο της οικογένειας στη διαμόρφωση αξιών, στάσεων και αντιλήψεων και πώς είναι πιθανόν να επιδράσει στους επαγγελματικούς τους ρόλους.

Στο πλαίσιο αυτό, οι συμμετέχοντες/χουσες φοιτητές/τριες κλήθηκαν να απαντήσουν γραπτώς και ανωνύμως, χωρίς προκαθορισμένο τύπο απάντησης ή κάποιου είδους καθοδήγηση, παρά μόνο σημειώνοντας το φύλο τους και τον τόπο καταγωγής τους στην ερώτηση: «*Ποια συμβουλή σας έδιναν οι γονείς σας όταν ήσασταν μικροί/ές και την θυμάστε ακόμη, ή σας την επαναλαμβάνουν ακόμη και τώρα*».

Ο πλούτος των απαντήσεων επέτρεψε μια γόνιμη συζήτηση αναφορικά με τα ζητήματα επικοινωνίας και μετάδοσης προσδοκιών, ευχών, γονεϊκών μηνυμάτων στην σύγχρονη οικογένεια. Η ανάλυση των απαντήσεων πραγματοποιήθηκε με ποιοτική μεθοδολογία έρευνας (Mason, 2003; Πουρκός & Δαφέρμος, 2010). Η θεματική ανάλυση του υλικού που παρήγαγαν οι εβδομήντα (70) αυθόρμητες έγγραφες αποκρίσεις εστίασε στα εξής:

- Ποια μηνύματα επικοινωνούν οι γονείς στα παιδιά μέσω των συμβουλών τους προς αυτά
- Ποιο είναι το αξιακό πλαίσιο και οι σημασίες των μηνυμάτων

Στη συνέχεια, παρουσιάζονται οι θεματικές ενότητες που προέκυψαν από την ανάλυση του υλικού, ενώ παρατίθεται αυτούσιος ο γραπτός λόγος των φοιτητών/τριών. Για την εξασφάλιση της ανωνυμίας τους οι απαντήσεις τους συνοδεύονται από τον αύξοντα αριθμό καταχώρισης και το φύλο (Α ή Θ).

Αναφορικά με τους περιορισμούς, είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι δεν ήταν δυνατή η νοηματοδότηση των συμβουλών από τους ίδιους τους/τις φοιτητές/τριες. Επίσης δεν περιλαμβάνεται η διαφοροποίηση του πομπού των συμβουλών που άκουγαν ως παιδιά (από τον πατέρα, τη μητέρα, ή ομόφωνα) και του σχήματος της οικογένειας τους (μονογονεϊκή, μεικτού γάμου, θετή κ.ά). Επιπρόσθετα, πρόκειται για μικρής κλίμακας ποιοτική έρευνα, τα αποτελέσματα της οποίας δεν δύνανται να γενικευθούν.

Από την ανάλυση του υλικού αναδείχθηκαν τέσσερις θεματικές ενότητες, οι οποίες δίνουν δυνατότητα για προβληματισμό αναφορικά με τα ζητήματα επικοινωνίας και μετάδοσης μηνυμάτων στην οικογένεια.

7. Θεματικές ενότητες

1. Προειδοποίηση για γενική απειλή: «*Να προσέχεις...*»
2. Αξίες: Αλληλοβοήθεια, Ευγένεια, Σεβασμός, Υπομονή, Καλοσύνη, Μέτρο, Γνώση
3. Μην εμπιστεύεσαι – μην συνδέεσαι
4. Μόνο η στοχοθέτηση, η επιμονή και η σκληρή δουλειά

7.1. Προειδοποίηση για γενική απειλή: Να προσέχεις...

Στις συμβουλές προς τους/τις φοιτητές/τριες φαίνεται να κυριαρχεί η προτροπή «*Να προσέχεις*», η οποία συνιστά μια προειδοποίηση για γενική απειλή, που συχνά συνδυάζεται με την παραίνεση «*να είσαι ο εαυτός σου*». Ενδεικτικές είναι :

«Να διαβάζεις και να προσέχεις» (N. 9Θ).- «Να προσέχεις και να προσπαθείς για το καλύτερο» (N. 10 Θ).- «Να προσέχεις τον εαυτό σου πάντα» (N.11Θ). –«Να προσέχεις και να κάνεις στη ζωή σου αυτό που σε κάνει ευτυχισμένη» (N.12Θ).–«Να είσαι πάντα ο εαυτός σου, μη φοβηθείς ποτέ να μιλήσεις και να κάνεις αυτό που θέλεις χωρίς ποτέ όμως να χάσεις τον αυτοσεβασμό και την αξιοπρέπεια σου» (N.14Θ).–«Να είσαι πάντα ο εαυτός σου και να πιστεύεις σε αυτόν» (N. 15Α). –«Να προσέχεις τον εαυτό σου, δηλαδή την σωματική και ψυχική σου υγεία» (N.16Θ). –«Να είμαι πάντα ο εαυτός μου» (N.17Θ). –«Να πιστεύεις στον εαυτό σου (N. Α).- «Να προσέχεις και να είσαι πάντα ο εαυτός σου» (N.19Θ). –«Να προσέχεις και να αγαπάς τον εαυτό σου» (N.20Θ). – «Ό,τι κι αν κάνεις, πρώτα να σέβεσαι τον εαυτό σου» (N.21Θ). –«Να είσαι πάντα ο εαυτός σου» (N. 22Θ). –«Να είσαι ο εαυτός σου και μην αλλάξεις για τίποτα και για κανέναν»(N.23Θ). – «Να είσαι αληθινή και να κάνεις αυτό που αγαπάς στη ζωή σου» (N.62Θ). «Αυτό που μου έχει μείνει είναι πως, ποτέ δεν με πίεσαν για τίποτα και μου έλεγαν πως είμαι υπεύθυνη για τις επιλογές μου και τις συνέπειες αυτών» (N.57Θ).

Ορισμένοι γονείς μέσω της προτροπής για εστίαση στον «εαυτό» για τον οποίο συστήνουν «αγάπη» (20.Θ), «σεβασμό» (21. Θ), «πίστη» (15. Α) και μέσω της ευχής ορισμένων να παραμείνει αναλλοίωτος «να μην αλλάξεις» (23.Θ) εμμέσως αναγνωρίζουν στοιχεία προσωπικότητας και συμπεριφορές που οι ίδιοι εκτιμούν, εγκρίνουν. Όμως, δεν επιλέγουν να τις κατονομάσουν, να τις υπογραμμίσουν. Μια συμμετέχουσα επιλέγει να γράψει την συμβουλή σε πρώτο πρόσωπο διατυπωμένο σε πληθυντικό, ως ομόθυμο και ταυτόσημο από τους δυο γονείς της (N.57Θ).

6970338865

Από τα μηνύματα που επισημαίνουν οι συμμετέχοντες/ουσες, προκύπτει έντονη η ανάγκη των γονέων να εφιστούν την προσοχή σε μια αδιευκρίνιστη απειλή. Συχνά λείπει το αντικείμενο της παραίνεσης. Η έμφαση στη ρήση : *πρόσεχε*, παραπέμπει υπό μία έννοια σε γονική επιτήρηση, όπου στη χώρα μας φαίνεται να είναι σε υψηλότερο βαθμό από άλλες χώρες της Ευρώπης (Βρετανία & Σουηδία) όχι μόνο λόγω διαφορών σε ατομικιστικά/ συλλογικά χαρακτηριστικά αλλά και διαφορών στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική οργάνωση (Καλογεράκη, 2008). Πιθανά συσχετίζεται με το προαναφερθέν συμπέρασμα ερευνών σχετικά με την παρατεταμένη -και στην ενήλικη ζωή- διαμονή των παιδιών στην οικογενειακή στέγη, χωρίς όμως να είναι σαφές με βάση τα παρόντα στοιχεία, αν στο συγκεκριμένο γεγονός επιδρούν οι οικονομικές συνθήκες ή ο παράγοντας του φόβου ή ενδεχομένως μια διάθεση ελέγχου από τους γονείς. Λαμβάνοντας υπόψη τους τόπους προέλευσης των φοιτητών/τριών και δεδομένου ότι περίπου οι μισοί/ές εξ αυτών προέρχονται από μεγάλα αστικά κέντρα, μια άλλη ερμηνεία παραπέμπει σε μια πιθανή ανασφάλεια ή και αγωνία των γονιών αναφορικά με την ασφάλεια των παιδιών τους. Στις συμβουλές των γονιών, αντικείμενο της προσοχής φαίνεται να είναι ο εαυτός, η σωματική και ψυχική υγεία, ο αυτοσεβασμός, η αξιοπρέπεια και η πίστη στην αξία του ατόμου. Παράλληλα φαίνεται να προειδοποιούν για πιθανή απειλή αλλαγής του εαυτού και προτρέπουν: *Μην αλλάξεις.....* Εδώ, φαίνεται να υπονοείται ότι κάποιος, ή κάποιοι άνθρωποι, ή ενδεχομένως οι συνθήκες θα προσπαθήσουν να τον/την επηρεάσουν ώστε να αλλάξει προς κάτι απροσδιόριστο αρνητικό, βλαβερό. Έμμεσα οι ρήσεις παραπέμπουν σε άκαμπτο τρόπο επικοινωνίας και συμπεριφοράς στην οικογένεια.

Φαίνεται να παραγνωρίζουν ότι οι αλλαγές είναι αναπόφευκτες καθ' όλη τη διάρκεια της πορείας προς την ενηλικίωση και την ωριμότητα. Εξάλλου, η ζωή ενός ανθρώπου χαρακτηρίζεται από διαρκείς αναπτυξιακές αλλαγές και απώλειες, οι οποίες απαιτούν ευελιξία και προσαρμοστικότητα.

Στις προαναφερθείσες παραινέσεις – συμβουλές των γονέων, όπως τις μεταφέρουν τα παιδιά, είναι σαφείς οι αναφορές στη ηθική νοημοσύνη και τις αξίες. Ο Schermehorn (2001) αναφέρει ότι ηθική είναι «ο κώδικας ηθικών αρχών και αξιών ο οποίος θέτει πρότυπα καλού ή κακού, σωστού ή λάθους,

στον τρόπο με τον οποίο συμπεριφέρεται το άτομο. Η ηθική νοημοσύνη σύμφωνα με την Borba (2001) περιλαμβάνει επτά αρετές: ενσυναίσθηση, συνειδηση, αυτοέλεγχο, σεβασμός, καλοσύνη, ανεκτικότητα, δικαιοσύνη, οι οποίες, σύμφωνα με τους/τις αποκρινόμενους/ες, φαίνεται να είναι παρούσες και αδιαπραγμάτευτες και στην ελληνική οικογένεια, παρά τη δίνη των πρόσφατων κρίσεων και των σαρωτικών κοινωνικών αλλαγών που αυτές επέφεραν.

7.2. Αξίες: Αλληλοβοήθεια, Ευγένεια, Σεβασμός, Υπομονή, Καλοσύνη, Μέτρο, Γνώση.

Από τον λόγο των μετεχόντων/ουσών προκύπτουν αξίες, όπως η αλληλοβοήθεια, ο σεβασμός, το μέτρο, η υπομονή, η καλοσύνη, η ευγένεια, ανεξαρτησία, η κατάκτηση της γνώσης.

«Να βοηθάς αυτόν που έχει ανάγκη με όποιο τρόπο μπορείς» (N.24Θ). «Να βοηθάω πάντα αυτούς που το χρειάζονται» (N.25Θ). –«Να σεβόμαστε τους ανθρώπους γύρω μας και να είμαστε ευγενικοί» (N.26Θ).- «Να είσαι ευγενική με τους υπόλοιπους και να μην χρησιμοποιείς άσχημες λέξεις (N.27Θ). - Σεβασμός στους γύρω μου, σε όποια κοινωνική ομάδα κι ανήκουν αυτοί. Κυρίως σεβασμός στους μεγαλύτερους ανθρώπους οι οποίοι σίγουρα γνωρίζουν περισσότερα πράγματα από εμένα (N.28Θ). - Να συμπεριφέρεσαι στους άλλους όπως θα ήθελες να σου συμπεριφέρονται (N.29Θ). - Να έχεις τρόπους να είσαι ευγενική (N.30Θ). - Να έχεις τρόπους και να είσαι ευγενική με τους γύρω σου με το χαμόγελο πάντα στο πρόσωπο σου (N.31Θ). - Να γίνω καλός και ευγενικός άνθρωπος (N.32A). - Η υπομονή είναι αρετή (N.34A). -Να κάνεις ό,τι θέλεις αλλά πάντα με μέτρο (N.35A). -Ο μπαμπάς μου πάντα μου έλεγε να κάνω ένα βήμα τη φορά. Να μην βιάζομαι (N.38Θ). - Μην σκας για μικροπράγματα (N.39Θ). Να είμαι ανεξάρτητη (N.65Θ). - Να προσπαθείς να κατακτήσεις με κάθε τρόπο τη γνώση γιατί είναι το μόνο αγαθό που δεν μπορεί να σου πάρει κανείς, ούτε να το αγοράσει (N.7Θ)

Οι ανωτέρω παραινήσεις παραπέμπουν σε ένα αξιακό σύστημα, με βάση το οποίο οι γονείς επιθυμούν να λειτουργούν τα παιδιά τους ατομικά και κοινωνικά. Στην πλειοψηφία τους ωστόσο πρόκειται για αξίες που διαμορφώνουν ατομικά χαρακτηριστικά και κοινωνικές συμπεριφορές, με βάση τις αντίστοιχα βιωμένες αξίες στην οικογένεια. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η σπάνια αναφορά στο φύλο του συμβούλου-γονέα, και η οικειοποίηση της παραίνησης του πατέρα στην κόρη: *να κάνεις ένα βήμα τη φορά. Να μην βιάζεσαι (N.38.Θ).*

Έχει ενδιαφέρον η παραίνηση σε αγόρι: *να κάνεις ό,τι θέλεις αλλά πάντα με μέτρο...*, καθώς δεν συναντάμε ανάλογη προτροπή σε κορίτσι, ενώ αντίστοιχα η παραίνηση σε κορίτσια: Σεβασμό στους ανθρώπους μεγάλης ηλικίας (N.28. Θ). *Να έχεις τρόπους και να είσαι ευγενική με τους γύρω σου με το χαμόγελο πάντα στο πρόσωπο σου (N.31. Θ).* Το μετα-μήνυμα εδώ πιθανά είναι, να μην δείχνεις τα συναισθήματα σου, ή οι άλλοι θα σε αποδέχονται θα θέλουν να σε βλέπουν πάντα χαμογελαστή.

Έρευνες τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες χώρες εντοπίζουν ότι σε φτωχότερες περιοχές με αγροτική κοινωνική οργάνωση υπάρχει μεγαλύτερη συμφωνία σε αξίες σχετικά με την παραδοσιακή αντίληψη για τους ρόλους του άντρα και της γυναίκας και την αυστηρή ιεράρχηση των ρόλων τους (Γιώτσα, 2004). Διαφαίνονται οικογενειακές αξίες που σχετίζονται με τις έννοιες φιλότιμο, σεβασμό, αλληλοβοήθεια και υποχρεώσεις προς τους μεγαλύτερους (Γεώργας, 1999).

7.3. Μην εμπιστεύεσαι, μην συνδέεσαι...

Από τον λόγο των συμμετεχόντων/ουσών, προκύπτει και πάλι συχνή χρήση του ρήματος προσέχω σε προστακτική και καθολική χρήση αρνητικών επιρρημάτων, όπως «δεν», «μην», αυτή τη φορά ωστόσο το «αίτημα», η προειδοποίηση που απευθύνουν αφορά στις σχέσεις.

«Μην μπεις σε αυτοκίνητο ξένου» (N. 52Θ). – «Πρόσεχε στο δρόμο» (N.53A). –«Μην ανοίγεις

τη πόρτα χωρίς να ρωτάς ποιος είναι» (N.42A). «Να προσέχεις αυτούς που σε προσεγγίζουν, δεν έχουν όλοι το καλό στην καρδιά τους» (N.41A). –«Να μην μιλάς σε αγνώστους και να μην ανοίγεις εύκολα» (N.43Θ). –«Μονάχος σου χόρευε και όσο θέλεις πήδα» (N.44Θ). –«Μην εμπιστεύεσαι κανέναν» (N.45Θ). –«Να προσέχω και να μην έχω επαφή με άτομα που δεν γνωρίζω» (N.46Θ). –«Να μην εμπιστεύομαι εύκολα όσους προσπαθούν να με προσεγγίσουν» (N.47Θ). –«Μην μιλάς με αγνώστους» (N.48A). –«Να μην εμπιστεύομαι εύκολα τους ανθρώπους και τις προθέσεις τους και να πιστεύω τα μισά από όσα βλέπω και τίποτα από όσα ακούω» (N. 49Θ). - «Να μην εμπιστεύεσαι εύκολα» (N.50A). –«Να βρεις κάποιον να σε αγαπάει περισσότερο από ότι τον αγαπάς εσύ» (N.36Θ). –«Να προσέχεις να μην μιλάς σε αγνώστους» (N.51A). –«Να εκτιμάς τους ανθρώπους στη ζωή σου και αν δεν σε εκτιμάνε οι ίδιοι να μην ανήκουν σε αυτήν. Να μην αφήσεις κανέναν άνθρωπο όσο σημαντικός κι αν είναι να επηρεάσει το μέλλον σου, και τα θέλω σου. Εσύ είσαι η μόνη που ξέρεις τι αξίζεις». (N. 1Θ.)-« Μην πατάς κανέναν αλλά μην αφήσεις ποτέ κανέναν να σε πατήσει . (Η μαμά μου μου το έλεγε πάντα στη ζωή θα παλεύεις για αυτό που θες χωρίς να πατήσεις κανέναν αλλά δεν θα το επιτρέψεις και σε κανέναν)» (N.4Θ).

Η χρήση της γλώσσας σύμφωνα με τον Watzlawick (2005) δημιουργεί την πραγματικότητα μέσα στην οποία ζούμε και ως εκ τούτου στην παρούσα συνθήκη υπαγορεύει ή προκαλεί συναισθήματα ανασφάλειας, φόβου, απειλής, κινδύνου ενώ και πάλι διακρίνουμε τον άκαμπτο τρόπο στην επικοινωνία.

Κάποιες παραινέσεις αφορούν στην έννοια της ασφάλειας και πιθανά αφορούν λόγια που άκουγαν οι αποκρινόμενοι/ες σε μικρή ηλικία και παραπέμπουν σε γνωστές σε όλους μας προτροπές, όπως: «δεν ανοίγεις χωρίς να ρωτάς ποιος είναι», «πρόσεχε στο δρόμο», «δεν μπαίνεις σε αυτοκίνητα ξένων ανθρώπων». Ωστόσο μέσα από το λόγο των γονέων, όπως τον μεταφέρουν τα παιδιά τους, παρατηρούμε τη διάθεσή τους να τα προειδοποιήσουν για τον άλλο, τον άγνωστο, ο οποίος πιθανά να μην έχει καλές προθέσεις ή να υποκρίνεται. Ως εκ τούτου τους παροτρύνουν : *μην μιλάς, μην εμπιστεύεσαι, μην πιστεύεις, μην ανοίγεις*, δίνοντας την ίδια στιγμή ένα ξεκάθαρο υπόρρητο μήνυμα: *καλύτερα μόνος/η σου*. Οι άλλοι, οι ξένοι, οι άγνωστοι, δεν γνωρίζουν τι αξίζεις, και δεν θα το αναγνωρίσουν. Ως πρώιμο μήνυμα το *μην συνδέσαι* έχει τεράστιες συνέπειες αναφορικά με το σχετίζεσθαι στην ενήλικη ζωή, ενώ έρχεται σε αντίθεση με το μήνυμα του γάμου και της δημιουργίας οικογένειας, το οποίο μολονότι δεν το συναντάμε στις συγκεκριμένες παραινέσεις – μηνύματα, διαχρονικά συνιστά μια βασική επιθυμία προσμονή της ελληνικής οικογένειας. Μια επιπλέον ανάγνωση παραπέμπει σε αυτοαναφορική παρέμβαση της οικογένειας καθώς έμμεσα μεταφέρει το μήνυμα: *μόνο η οικογένειά σου σε αγαπάει.. Μη δένεσαι με άλλους γιατί έχεις εμάς* και ενδεχομένως φωτίζει την ανασφάλεια των γονιών αναφορικά με τη δική τους φροντίδα όταν θα τη χρειαστούν: *να έχουμε τα παιδιά δίπλα μας για να μας φροντίσουν, να μας προσέξουν...*

Ένας τρόπος να επηρεάσουν τις επιλογές των παιδιών τους αναφορικά με τις σχέσεις και πιθανά την επιλογή συντρόφου οι γονείς φαίνεται να καταφεύγουν σε συμβουλές και παρεμβάσεις που περιλαμβάνουν επιχειρηματολογία (advice and reasoning) (Apostolou, 2013). Συγκεκριμένα, οι γονείς συμβουλεύουν τα παιδιά τους για το πώς να διατηρήσουν μια καλή σχέση: Να βρεις κάποιον να σε αγαπάει περισσότερο από ότι τον αγαπάς εσύ. Πιθανόν εδώ να υπάρχει ο υπαινιγμός του ελέγχου: αν αγαπάς εσύ λιγότερο θα έχεις και τον έλεγχο.

Το πλαίσιο μέσα στο οποίο διατυπώνονται οι παραινέσεις φαίνεται να περιλαμβάνει τον φόβο, τις επιθυμίες, τις προσδοκίες, τη διάθεση των γονέων, οι οποίοι θέλουν να προστατεύσουν τα παιδιά τους από τις δυσκολίες, τον πόνο, την απώλεια, την απώλεια ελέγχου που περιλαμβάνουν οι σχέσεις, ανακαλώντας ενδεχομένως τις δικές τους πονετικές εμπειρίες. Ωστόσο, μέσα από το λόγο τους (όπως αυτός αποτυπώνεται από τα παιδιά) γίνονται σχεδόν αποτρεπτικοί αναφορικά με τη δημιουργία

σχέσεων, και τις συνθήκες που τις προϋποθέτουν, όπως η διαθεσιμότητα, η ευελιξία, η εμπιστοσύνη. Πράγματι, η ικανότητα - δυνατότητα για σχέση προϋποθέτει το να δει κανείς τον άλλο άνθρωπο (τον άλλο, τον μέχρι εκείνη τη στιγμή ξένο, τον άγνωστο που τόσο ζοφερά περιγράφουν οι γονείς), τη ζωή και τα συναισθήματα του ως αληθινά και γνήσια και να τον εμπιστευθεί (De Botton (2006), Grosz (2013)). Στον αντίποδα αυτής της καίριας προϋπόθεσης βρίσκεται η επανάληψη της παραίνεσης «μην εμπιστεύεσαι»: *Να μην εμπιστεύεσαι εύκολα τους ανθρώπους και τις προθέσεις τους... Να πιστεύεις τα μισά από όσα βλέπεις και τίποτα από όσα ακούς*. Είναι διάχυτος ο φόβος για μάλλον αναπόφευκτη δημιουργία «επιβλαβών» σχέσεων. Προκειμένου το παιδί τους να αποφύγει, να προλάβει να μην το προδώσουν, να μην τον «πατήσουν», να μην παραγνωρίσουν την αξία του, αρκεί να είναι μόνος/η· νόημα που συμπυκνώνει η λαϊκή ρήση που επισημαίνει η μετέχουσα (N.44Θ): *Μοναχός σου χόρευε κι όσο θέλεις πήδα*, παραίνεση που παραπέμπει σε χαμηλά επίπεδα κοινωνικών επαφών. Φαίνεται να επιβεβαιώνονται τα συμπεράσματα των μελετών όπως περιγράφονται στη δεύτερη ενότητα του παρόντος κειμένου, με την επικράτηση του ατομικισμού έναντι της συλλογικότητας, στη σύγχρονη κοινωνική πραγματικότητα. Επιπλέον δεν δείχνουν εμπιστοσύνη στην ικανότητα των παιδιών τους να κρίνουν, να διακρίνουν ποιον/ποιους θα μπορούσαν να εμπιστευθούν. Ούτε επιτρέπουν περιθώρια δοκιμής ή διόρθωσης τυχόν λάθους επιλογής.

7.4. Μόνο η στοχοθέτηση, η επιμονή και η σκληρή δουλειά ανταμείβονται

Μια παραίνεση των γονέων η οποία έχει αποτυπωθεί επαναλαμβάνεται μέσα από τον λόγο των φοιτητών/τριών είναι η σκληρή δουλειά και η θέσπιση στόχων.

«Κάθε εμπόδιο για καλό, δεν μπορείς να απολαύσεις απόλυτα το επίτευγμα σου αν δεν δουλέψεις σκληρά για αυτό» (N.55Θ). –«Να κάνεις πάντα ό,τι αγαπάς και να είσαι προσηλωμένος στους στόχους σου» (N.56Α). –«Μην αφήνεις για αύριο κάτι που μπορείς να κάνεις σήμερα» (N.58Θ). –«Μπορείς να κάνεις πολλά, αρκεί να το πιστέψεις» (N.59Α). –«Όσες φορές και αν πέσεις, σκούπισε τη σκόνη από τα πόδια σου και προσπάθησε από την αρχή» (N.60Θ).- «Να προσπαθείς και να παίρνεις ό,τι καλύτερο και περισσότερο από την κάθε εμπειρία. Να παίρνω δηλαδή μαθήματα που θα με κάνουν καλύτερη» (N.61Θ). –«Να σκέφτεσαι (πχ τις συνέπειες, το νόημα, την περίσταση, κλπ, πρωτού μιλήσεις» (N.63Α). «Να βάζεις στόχους, να τους επιτυγχάνεις προκειμένου να λαμβάνεις προσωπική ικανοποίηση και να αυξάνεται η αυτοπεποίθησή σου» (N.64Θ). –«Δεν υπάρχει δε μπορώ, υπάρχει δε θέλω» (N.66Θ). –«Να παλεύεις για τα όνειρα σου και γι αυτό που θεωρείς δίκαιο» (N.67Θ). –«Εσύ συνέχισε να προσπαθείς και στο τέλος θα πάνε όλα καλά» (N.68Α). «Να παλεύεις για αυτό που θέλεις να κάνεις» (N.69Α). –«Τρέχε σήμερα για να μην τρέχεις αργότερα» (N.5Α). –«Να μην το βάζεις ποτέ κάτω»(N. 3Θ).

Η σκληρή δουλειά φαίνεται να κυριαρχεί στα ανωτέρω γραφόμενα και προφανώς τίποτα δεν χαρίζεται. Ωστόσο τα μηνύματα εδώ είναι σαφή: δεν μπορείς να απολαύσεις απόλυτα το επίτευγμα σου αν δεν δουλέψεις σκληρά γι' αυτό. Ο δρόμος για την επίτευξη στόχων είναι στρωμένος με εμπόδια, απαιτεί προσήλωση, πίστη, αγώνα, εγρήγορση, ήττες, αποτυχίες, όπου δεν υπάρχει περιθώριο αδυναμίας (βλ. *δεν υπάρχει δε μπορώ, υπάρχει δε θέλω*), η προσπάθεια είναι διαρκής.

Η πορεία προς την ευημερία περιγράφεται ζοφερά και στις παραινήσεις δεν συναντάμε τη χαρά, τη δυνατότητα για διόρθωση λάθους ή αλλαγή πορείας, τη συνειδητοποίηση των αντοχών, τη δυνατότητα να βάζουμε όρια σε ό,τι δεν μας ευχαριστεί πια. Η παράδοση και η επίδραση της ιστορίας του τόπου μας φαίνεται να επιδρούν στην οικογένεια καθώς διαμορφώνουν τον αξιακό της ορίζοντα. Όπως επισημαίνει η Στρατουδάκη (2014), κουβαλάμε ένα παρελθόν που κινείται ανάμεσα στον πολιτισμό και την αγωνιστικότητα. Από τη μια μεριά ο πολιτισμός και η ιστορία μας, από την άλλη οι

άνθρωποι που αγωνίζονται να πετύχουν στόχους και να ξεπεράσουν τις αδυναμίες τους. Στο παρόν πλαίσιο, οι αδυναμίες δεν είναι ατομικές, αλλά και της ευρύτερης κοινωνικής και πολιτικής συνθήκης. Οι εργασιακές ανισότητες, το κόστος της παραπαιδείας, το κόστος της υγειονομικής περίθαλψης και εν γένει αδυναμίες του κράτους πρόνοιας.

Επιπρόσθετα, παραπέμπει στην αξία της εργασίας όπως πιθανά συνδέεται με την αντίληψη ότι η σκληρή εργασία προσφέρει υλικά αγαθά. Τα μηνύματα των γονέων είναι σαφώς επηρεασμένα από τις επιπτώσεις της ανεργίας και της οικονομικής κρίσης. Κατεχοχήν χώρα εξαγωγής οικονομικών μεταναστών η Ελλάδα τόσο τις προηγούμενες δεκαετίες, όσο και κατά τη διάρκεια της πρόσφατης υπερδεκαετούς οικονομικής κρίσης, οι οικογένειες έχουν ταλαιπωρηθεί από τις δύσκολες συνθήκες διαβίωσης και αυτό φαίνεται να αντικατοπτρίζεται στις παραινέσεις προς τα παιδιά τους. Πιθανά να είναι και ο λόγος που παροτρύνουν εμφατικά τη στοχοθέτηση και το κυνήγι των στόχων. Διακριτή είναι η συμβουλή, που ανακαλεί μια νεαρή φοιτήτρια, η μόνη που συνοδεύεται από επεξήγηση της αξίας της υιοθέτησής της, αφού η εκπλήρωση των στόχων συνεπάγεται πρόσκτηση αυτοεκτίμησης: *«Να βάζεις στόχους, να τους επιτυγχάνεις προκειμένου να λαμβάνεις προσωπική ικανοποίηση και να αυξάνεται η αυτοπεποίθησή σου»* (N.64Θ). Ενώ μια άλλη φοιτήτρια έχει προειδοποιηθεί για δυσκολίες που θα προκύψουν, περισσότερες από μια φορές: *«Όσες φορές και αν πέσεις»*, και έχει προετοιμαστεί για την αντιμετώπισή τους *«σκούπισε τη σκόνη από τα πόδια σου»* και την απαραίτητη επανεκκίνηση *«προσπάθησε από την αρχή»* (N.60.Θ).

Συζήτηση – Συμπεράσματα

Η ελληνική οικογένεια ούσα έντονα παιδοκεντρική επενδύει σημαντικά στην ανατροφή των παιδιών. Οι γονείς, κουβαλώντας στις αποσκευές τους τις δικές τους αρνητικές, θετικές, δύσκολες εμπειρίες μεγάλωματος, σε διαφορετικά αξιακά πλαίσια, επιχειρούν να προστατεύσουν τα παιδιά τους από τις ματαιώσεις της ενηλικίωσης. Μέσα από τις παραινέσεις – συμβουλές των γονέων, όπως τις μεταφέρουν τα ίδια τα παιδιά, «ακούμε» τις δικές τους επιθυμίες, προσδοκίες, ελπίδες, παράλληλα με τους φόβους, τις ματαιώσεις και τις δικές τους απογοητεύσεις κατά τη διάρκεια της δικής τους πορείας ζωής. Αναφορικά με τα σχήματα ελέγχου της συμπεριφοράς στην οικογένεια διακρίνουμε κυρίως τον «άκαμπτο» και λιγότερο τον ευέλικτο τρόπο ελέγχου συμπεριφοράς (Brock & Barnard, 1999). Οι γονείς υιοθετούν στο λόγο τους προστακτική φωνή: «πρόσεχε», «να ...» και αποτρέπουν: «να μην ...», παράλληλα με πολύσημες και συχνά αόριστες συμβουλές όπως, «τρέχε σήμερα...», χωρίς περαιτέρω αιτιολόγηση, ενώ πολλές συμβουλές σηματοδοτούν πρόκληση ενός αδιόρατου φόβου.

Ως εκ τούτου, προέχει η προστασία των παιδιών, η προσπάθεια εξαφάνισης ή περιορισμού των πιθανών εμποδίων από την πορεία τους, με τις συμβουλές να λαμβάνουν συχνά την έννοια της καθοδήγησης, του αιτήματος, της προσταγής και λιγότερο της πρότασης ή της προτροπής. Σε αυτό το πλαίσιο, η πρόκληση συναισθημάτων στα παιδιά, κυρίως φόβου και ανασφάλειας, ενδεχομένως λειτουργεί αποτρεπτικά για την ανάπτυξη εμπιστοσύνης στον εαυτό και τους άλλους, την εμπιστοσύνη στις ατομικές δυνατότητες και στις επιλογές με βάση την ορθή κρίση, τη βούληση, την επιθυμία τους.

Ωστόσο, οι συμβουλές των γονέων ως τρόποι διαμόρφωσης και ελέγχου της συμπεριφοράς των παιδιών, συνιστούν εκφάνσεις της επικοινωνίας, και της δυναμικής των διαπροσωπικών σχέσεων κάθε μέλους με κάθε άλλο και όλη την οικογένεια, οι οποίες τίθενται σε επεξεργασία στο πλαίσιο της συμβουλευτικής κοινωνικής εργασίας. Υπό αυτή την έννοια, στον αντίποδα της καθοδήγησης αναδεικνύεται η εμπιστοσύνη στο παιδί και τις δυνατότητες του, η ενθάρρυνση να πιστέψει στον εαυτό του με αποτέλεσμα την ανάπτυξη των ατομικών και κοινωνικών δεξιοτήτων του (Δοξιάδη, 2013; Apter, 2015; Katsama, 2021).

Οι προαναφερθείσες παράμετροι είναι καίριας σημασίας για την συμβουλευτική οικογένειας στην κοινωνική εργασία. Ο προσανατολισμός στην ανάπτυξη δεξιοτήτων θα επιτρέψει στον κοινωνικό λειτουργό να διακρίνει τις πολλές πλευρές μιας κατάστασης και να κάνει επιλογές, ζυγίζοντας τα μειονεκτήματα και τα πλεονεκτήματα. Στόχος σε κάθε περίπτωση είναι να αναλογίζεται τις πιθανές συνέπειες των επιλογών του/της, να αναλαμβάνει την ευθύνη των επιλογών αυτών ακόμη και αν αποτύχει, να αναγνωρίζει και να μοιράζεται τα συναισθήματα του/της (McAdam & Lang, 2009; Rohner, 2004). Επιπρόσθετα, να συνδέεται, να εμπιστεύεται και να μεγαλώνει έχοντας επίγνωση των ματαιώσεων αλλά και της χαράς των ευκαιριών σε όλες τις διαστάσεις της ενήλικης ζωής (Apter, 2015; McBride, 2018). Αν και είναι σαφές ότι τα συναισθήματα είναι εκείνα που ουσιαστικά «καθοδηγούν» τα άτομα στις αποφάσεις που λαμβάνουν καθημερινά, το ζητούμενο στη περίπτωση συμβουλευόμενου γονέα/ οικογένειας, είναι να διαχωρίσει ποια είναι τα δικά του/της συναισθήματα, τι είναι αυτό που του/της αναλογεί προσωπικά.

Η ανάλυση και ερμηνεία που επιχειρήθηκε είχε στόχο να φωτίσει πλευρές της επικοινωνίας στην οικογένεια, όπως αποτυπώνεται μέσα από τη εμφύσηση αξιών στα παιδιά, και τις πιθανές συνέπειες των παραινήσεων – συμβουλών σε διαφορετικά επίπεδα. Οι συγκεκριμένες συμβουλές τίθενται σε επεξεργασία βελτίωσης ή και αναθεώρησης στη συμβουλευτική κοινωνική εργασία με γονείς, οικογένειες και ομάδες γονέων. Επιπλέον, η ανάλυση υποδεικνύει την ανάγκη διερεύνησης των προσωπικών απόψεων των φοιτητών/τριών. Η εν λόγω διερεύνηση, είτε μέσα από ανώνυμη γραπτή αναφορά, είτε μέσα από συμμετοχή σε μικρή ομάδα, πέρα από κίνητρο για συμμετοχή και αποτελεσματικότερη εμπλοκή στη διαδικασία της μάθησης, συνιστά ένα σημαντικό εργαλείο για την ανίχνευση των αντιλήψεων και στάσεων τους. Συνιστά ευκαιρία για αυτοπαρατήρηση, αναγνώριση συναισθημάτων και θέτει τις προϋποθέσεις για τον εντοπισμό προσωπικού νοήματος στην εκπαίδευση. Με την αυτοπαρατήρηση καλλιεργείται η εσωτερική διαύγεια και η ενσυναίσθηση, δεξιότητες καίριας σημασίας για την εκπαίδευση στην κοινωνική εργασία (Eriksson & Englander, 2017; Clegg, 2018).

Παράλληλα, αναδεικνύονται θέματα που αξίζουν περαιτέρω έρευνας, όπως: το πώς νοηματοδοείται από τα ίδια τα παιδιά η διαδικασία της παροχής συμβουλών καθώς και το συγκεκριμένο κάθε φορά περιεχόμενό τους: το πώς η νοηματοδότηση σχετίζεται με το φύλο του γονέα που την παρέχει και πώς επηρεάζεται από τη σχέση με καθέναν από τους δύο γονείς: ποια είναι τα συναισθήματα που ανακαλούν σχετικά με το άκουσμα των συμβουλών. Αν και πώς τις έχουν αξιοποιήσει στην ενήλικη ζωή, ή τι θα ήθελαν τα ίδια να ακούσουν ως συμβουλές. Πώς συνδέονται με την εκπαίδευση τους στην κοινωνική εργασία και με ποιους τρόπους η βιωμένη εμπειρία στην οικογένεια έρχεται σε αντίθεση με τα όσα διδάσκονται. Η περαιτέρω διερεύνηση αυτής της παραμέτρου έχει προφανές ενδιαφέρον για τους διδάσκοντες, καθώς είναι σημαντικό να αναγνωρίζουν τη σημασία του οικογενειακού και κοινωνικού περιβάλλοντος των εκπαιδευόμενων στην διαμόρφωση αξιών, πεποιθήσεων ή προκαταλήψεων. Εν προκειμένω, η επίγνωση, από την πλευρά της διδάσκουσας και συγγραφέως της παρούσας μελέτης, των παραγόντων που επηρεάζουν την οπτική των φοιτητών και φοιτητριών σε θέματα επικοινωνίας στις πατρικές τους οικογένειες, επηρέασε το περιεχόμενο του μαθήματος και τις συνδέσεις με τη θεωρία. Υιοθετήθηκαν τεχνικές που εστίασαν στην ευαισθητοποίηση των εκπαιδευόμενων σχετικά με τα προσωπικά τους βιώματα και πώς έχουν επηρεάσει την οπτική τους, όχι μόνο για τους εαυτούς τους αλλά και για τον ρόλο τους, στη συμβουλευτική οικογένειας.

Βιβλιογραφικές αναφορές**Ελληνόγλωσσες**

- Apter, T. (2015). *Δύσκολες Μητέρες*. Εκδόσεις Αρμός.
- Bowen, M. (1998). *Τρίγωνα στην οικογένεια*. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Collins, D. & Jordan, C. (2017). *Κοινωνική Εργασία με Οικογένεια*. Εκδόσεις ΒΗΤΑ.
- Gellert, D. S. (1983). Όμοιος ομοίω ζευγαρώνει. Εκδόσεις Διογένης.
- McBride, K. (2018). *Υπάρχει χώρος για μένα; Οι περιπέτειες του ναρκισσισμού στην εποχή μας. Κοιτάζοντας τις σχέσεις μάνας-κόρης*. Εκδόσεις Πορφύρα.
- Stern, D. N. & Bruschweiler-Stern, N. (2018). *Μια μητέρα γεννιέται. Πώς η εμπειρία της μητρότητας σε αλλάζει για πάντα*. Εκδόσεις Άγρα.
- Winnicott, D.W. (2018). *Αποστέρηση και Παραβατικότητα*. Εκδόσεις Γαβριηλίδης.
- Γεώργας, Δ. (1999). Ψυχολογικές διαστάσεις της σύγχρονης οικογένειας. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 98, 21-47.
- Γιώτσα, Α. (2004). Δομή και λειτουργία της Ελληνικής Οικογένειας: Ομοιότητες και διαφορές με την μορφή της οικογένειας σε άλλες χώρες. *Επιστημονική Επετηρίδα Παιδαγωγικού Τμήματος Νηπιαγωγών Πανεπιστημίου Ιωαννίνων*, 3, 25-41.
- Δοξιάδη, Α. (2013). *Ρίζες και φτερά. Γράμματα σε Γονείς*. Εκδόσεις Ποταμός.
- Van den Brouck, J. (1999). *Εγχειρίδιο για παιδιά με δύσκολους γονείς*. Εκδόσεις Καστανιώτης.
- Καλογεράκη, Σ. (2008). Οικογενειακά μοντέλα και γονική επιτήρηση: Μια συγκριτική μελέτη μεταξύ Μεγάλης Βρετανίας, Σουηδίας και Ελλάδας. *Κοινωνική Συνοχή και Ανάπτυξη*, 3(2), 137-151.
- Κανδυλάκη, Α. (2008). *Η Συμβουλευτική στην Κοινωνική Εργασία: Δεξιότητες και Τεχνικές*. Εκδόσεις Τόπος.
- Κατάκη, Χ. (2012). *Οι τρεις ταυτότητες της ελληνικής οικογένειας*. 13^η Έκδοση. Εκδόσεις Πεδίο.

Κατσαμά, Ε., & Καλλινικάκη, Θ. (2021). Η εκτίμηση της υποψηφιότητας θετών γονέων. Στο: Αμπατζόγλου, Γ. (επιμ.) *Αλλάζοντας Χέρια Από τον αποχωρισμό των παιδιών στην υποδοχή τους*. Εκδόσεις University Press.

Κατσαμά, Ε. (2019). Ιδιαίτερες ανάγκες παιδιών προς υιοθεσία. Αντιξοότητες στη ζωή της φυσικής οικογένειας. Μηχανισμοί προστασίας, ψυχικής ανθεκτικότητας και ανάκαμψης στο ΥΕΚΑΚΑ και ΔΠΘ, Εγχειρίδιο Εκπαίδευσης Εκπαιδευτών και Υποψήφιων Θετών Γονέων «Ένα σπίτι για κάθε παιδί» (σελ. 55-65). Αθήνα : Υπουργείο Εργασίας Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης & Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης (www.anynet.gr).

Καφέτσιος, Κ. & Λεοντοπούλου, Σ. (2006). Πολιτισμικά Σύνδρομα και Κατασκευή του Εαυτού: Επιδράσεις στο Συναισθημα και στο Ευ ζην. Στο: Μ. Πουρκός (επιμ.), *Σώμα, εκπαίδευση και βιωματική γνώση: Κοινωνικοπολιτισμικές πρακτικές και διαστάσεις της μη λεκτικής επικοινωνίας και αφήγησης* (σσ. 252-262). Εκδόσεις Ατραπός.

Μαλικιώση – Λοΐζου, Μ. (2006). Επικοινωνία – Διαπροσωπικές Σχέσεις. Στο: Μαλικιώση – Λοΐζου, Μ., Καραθανάση – Κατσαούνου, Α. και Μπότου, Α. (Επιμ.), *Συμβουλευτική Γονέων*. Αθήνα: Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων - Γενική Γραμματεία Εκπαίδευσης Ενηλίκων - Ινστιτούτο Διαρκούς Εκπαίδευσης Ενηλίκων.

Μαράτου – Αλιμπράντη, Λ. (2010). Νέες μορφές οικογένειας. Τάσεις και εξελίξεις στη σύγχρονη Ελλάδα. *Εγκέφαλος*, 47(2):55-66. <http://www.encephalos.gr/full/47-2-02g.htm>

Mason, J. (1996/2003). *Η Διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Μουσούρου, Λ. Μ. (2005). *Οικογένεια και οικογενειακή πολιτική*. Αθήνα: Εκδόσεις Gutenberg.

Μπαμπάλης, Θ. (2005). *Παιδιά Μονογονεϊκών Οικογενειών*. Εκδόσεις Ατραπός.

Olivier, C. (1984). *Τα παιδιά της Ιοκάστης*. Εκδόσεις Λιβάνης.

Παπαθανασίου, Ν., & Χρηστίδη, Ο.Ε. (2020). *Συμπερίληψη και Ανθεκτικότητα, Βασικές αρχές ψυχοκοινωνικής στήριξης σε θέματα σεξουαλικού προσανατολισμού, ταυτότητας, έκφρασης και χαρακτηριστικών φύλου*. Εκδόσεις Gutenberg.

Παπαχριστόπουλος, Ν. & Σαμαρτζή, Κ. (2010). *Νέες μορφές γονεϊκότητας*. Εκδόσεις Orportuna.

- Πουρκός, Μ., & Δαφέρμος, Μ.(2010). *Ποιοτική Έρευνα στις Κοινωνικές Επιστήμες: Επιστημολογικά, Μεθοδολογικά και Ηθικά Ζητήματα*. Εκδόσεις Τόπος.
- Schermerhorn, J. (2001). *Εισαγωγή στο Μάνατζμεντ*. Εκδόσεις Πασχαλίδης.
- Σιδέρης, Ν. (2009). *Τα παιδιά δεν θέλουν ψυχολόγο, γονείς θέλουν*. Εκδόσεις Μεταίχμιο.
- Στρατουδάκη, Χ. (2014). Ελληνική εθνική ταυτότητα: Σημάνσεις και σημασιοδοτήσεις. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 142, 3–39. <https://doi.org/10.12681/grsr.103>
- Τριλίβα, Σ., & Chimienti, G. (1998). *Εγώ και Εσύ γινόμαστε Εμείς - Πρόγραμμα Ελέγχου των συγκρούσεων*. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Τσαούσης, Δ. Γ. (1999). *Η κοινωνία του ανθρώπου - Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*. Εκδόσεις Gutenberg.
- Χατζηχρήστου, Γ.Χ. (1999). *Ο Χωρισμός των Γονέων το Διαζύγιο και τα Παιδιά. Η προσαρμογή των παιδιών στην διπυρηνική οικογένεια και στο σχολείο*. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.
- Watzlawick, P. (2005). *Ανθρώπινη επικοινωνία και οι επιδράσεις της στη συμπεριφορά. Τα πρότυπα, οι παθολογίες και τα παράδοξα*. Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα.

Ξενογλωσσες

- Apostolou, M. (2013). Do as we wish: Parental tactics of mate choice manipulation. *Evolutionary Psychology*, 11(4), <https://doi.org/10.1177/147470491301100404>
- Baxter, L. A. (2014). Theorizing the communicative construction of “family”: The three R’s. *Remaking “family” communicatively*, 33-50.
- Borba, M. (2001). *Building moral intelligence*. CA: Jossey- Bass.
- Braithwaite, D. O., Suter, E. A., & Floyd, K. (2017). Introduction: The landscape of meta-theory and theory in family communication research. In *Engaging theories in family communication* (pp. 1-16). Routledge.
- Brock, G. & Barnard, C. (1999). *Procedures in marriage and family therapy*. Boston: Allyn Bakon.

Clegg, J. W. (2018). *Self-observation in the social sciences*. Routledge.

De Botton, A. (2006). *On Love: A Novel*. Grove/Atlantic, Inc.

Dedotsi, S., & Paraskevoudoulou-Kollia, E. A. (2015). Social work students' conception on roles within the family in Greece. *European Journal of Social Work*, 18(1), 114-128. <https://doi.org/10.1080/13691457.2014.883366>

Eriksson, K., & Englander, M. (2017). Empathy in social work. *Journal of social work education*, 53(4), 607-621. <https://doi.org/10.1080/10437797.2017.1284629>

Floyd, K., Hesse, C., & Generous, M. A. (2021). Affection exchange theory: A bio-evolutionary look at affectionate communication. In *Engaging theories in interpersonal communication* (pp. 27-38). Routledge. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.8.830>

Gates, T., Beazley, H. & Davis, C. (2020). Coping with grief, loss, and well-being during a pandemic: A collaborative auto ethnography of international educators during COVID-19. *International social work*, 63(6), 782-785. <https://doi.org/10.1177/0020872820949>

Grosz, S. (2013). *The examined life: How we lose and find ourselves*. Random House.

Katsama, I. (2022). Promoting positive parenting: a group social work intervention in a workplace setting. *Journal of Social Work Practice*, 36(1), 57-71. <https://doi.org/10.1080/02650533.2021.1926223>

McAdam, E., & Lang, P. (2009). *Appreciative work in schools*. Kingsham.

Mc Goldrick, M. & Carter, B. (2005). *Remarried families. The expanded family life cycle: Individual, family, and social perspectives*. Pearson.

McKay, M., Davis, M., & Fanning, P. (2009). *Messages: The communication skills book*. New Harbinger Publications.

Metts, S. (2017). Appraisal theories of emotion: How families understand and communicate their feelings. In *Engaging Theories in Family Communication* (pp. 27-37). Routledge.

Miller, V. J., & Lee, H. (2020). Social work values in action during COVID-19. *Journal of Gerontological Social Work*, 63(6-7), 565-569. <https://doi.org/10.1080/01634372.2020.1769792>

Newcombe, R., & Reese, E. (2004). Evaluations and orientations in mother-child narratives as a function of attachment security: A longitudinal investigation. *International Journal of Behavioral Development*, 28(3), 230-245. <https://doi.org/10.1080/01650250344000460>

Nichols, M. P. (2013). *Self in the system: Expanding the limits of family therapy*. Routledge.

Olson, D. H., & Barnes, H. (2004). *Family communication. Minneapolis: Life Innovations*.

Perry, P. (2019). *The Book You Wish Your Parents Had Read*. Penguin.

Rohner, R. P. (2004). The Parental "Acceptance-Rejection Syndrome": Universal Correlates of Perceived Rejection. *American Psychologist*, 59(8), 830–840. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.59.8.830>

Schrodt, P., Ledbetter, A. M., & Ohrt, J. K. (2007). Parental confirmation and affection as mediators of family communication patterns and children's mental well-being. *The Journal of Family Communication*, 7(1), 23-46. <https://doi.org/10.1080/15267430709336667>

Saleebey, D. (1997). *The strength's perspective in social work practice*. Longman.

Yalom, I. D., & Leszcz, M. (2020). *The theory and practice of group psychotherapy*. Basic books.

Walsh, F. (1998). *Strengthening family resilience*. Guilford Press.

Messages parents convey to their children and the underlying significance for family social work

Katsama Irene¹

¹ Assistant Professor, Democritus University of Thrace, Social work Department

ABSTRACT

The present article focuses on communication issues and values transmission in the family. The importance of messages parents communicate in the form of advice, is thoroughly explored. In the following text, the answers given by seventy (70) students of the Department of Social Work of the Democritus University of Thrace, to the question on what was the main advice given by their parents during their upbringing, are presented and analyzed.

The analysis of the advice has a dual purpose: the interpretation in terms of content and the exploration of the possible ways they might have influenced respondents' behaviors and attitudes. The given advice is also examined as indicators of the value system of the modern Greek family, as result of the cultural, social and economic changes of recent years. Emphasis is given on their importance in the practice of counseling in family social work and the value of raising parents' awareness on issues concerning communication of messages to their children. Additionally, the results of the study certainly indicate the importance of family counseling; along with the basic parameters for social work education regarding the need for identification and management of students' personal experiences.

Key-words: Family, Advice, Communication, Values, Counseling

Correspondence: Irene Katsama, ikatsama@sw.duth.gr